

Školní ruleta

Učivo, které jsme v reformním zápalu **uspěchaně** vyhnali ze škol, se vrací jako strašidlo

Tak co, měli jste letos štěstí?

Od čtvrtka děti opět usedají pětkrát v týdnu do lavic. „Měli jsme štěstí na lidi, ve škole jsou na něj hodní,“ komentuje zkušenosti svého syna sousedka. „Když nemáte štěstí na učitele, tak to máte špatné,“ sdělili výzkumníkům deváťáci z prestižní výběrové školy. Ano, **šťěstí** je v českém vzdělávání klíčové slovo. Systém totiž ze všeho nejvíc připomíná ruletu, v níž výsledek záležití především na tom, jakého učitele **osud** dítěti postaví do cesty.

DOMINIK DVOŘÁK
vzdělávací expert

V Česku je opravdu smůla nemít ve škole štěstí. Snadno pak můžete prohrát budoucnost svého potomka. Nejenže jsou tady rozdíly vzdělávacích výsledků mezi jednotlivými školami větší, než je ve vyspělých zemích běžné. Navíc se ještě ukázalo, že i když máte štěstí na opravdu dobrý ústav, není ještě vyhráno.

Čerstvý výzkum Pedagogické fakulty UK totiž odhalil, že i v nadprůměrných školách dochází k překvapivě velkým výkyvům v kvalitě výuky. To jen potvrdilo dřívější zjištění společnosti McKinsey & Company, že u nás prakticky chybí to, čemu se říká pedagogické řízení. Tedy postupy, které dokážou zajistit vyrovnanější kvalitu vyučování. Ředitelům, kteří jsou přetiženi provozními starostmi, na to nezbývá čas. A jejich nejbližším – a vlastně jediným – nadřízeným, tedy starostům, zase často pro posouzení práce školy chybí kvalifikace a někdy i motivace.

Co se děje, když se ve třídě zavře

Jsou země, kde se snaží omezit důsledky „školní rulety“ tím, že každý rok vymění dětem učitele. Nepřijatelná je tam představa, že když na určitou třídu vyjde špatný učitel (a takoví se vyskytují všude), pak ho děti budou mít celé čtyři roky, či dokonce pět let. U nás dáváme přednost kontinuitě vztahů mezi učitelem a sociální skupinou dětí. Jaké to má důsledky, když „nemáte štěstí“ na učitele, už se prakticky neřeší. Někdy bohužel i proto, že české školy jsou v důsledku charakteru osídlení i demografických změn velmi malé, takže na druhém stupni některé předměty kvalifikovaně vyučuje pouze jediný učitel, takže žádné střídání ani nepřichází v úvahu...

Jsmo skoro jedinou zemí v Evropě, která oficiálně netestuje výsledky vzdělávání na základních školách. Jen díky naší účasti v mezinárodních šetřeních jsme se tak dozvěděli, že zdejší školou povinné děti se v uplynulé dekádě podstatně zhoršily prakticky ve všem, co se měřilo. Nejenže ještě více poklesly jejich už tak slabé čtenářské dovednosti; nejenže se výrazně zhoršily ve schopnosti řešit matematické úlohy školního typu i problémy „ze života“, ale snížily se i jejich znalosti občanské.

Ani Česká školní inspekce v této věci dosud příliš nepomohla. Zaměřovala se totiž hlavně na to, co se ve třídách děje, nezkoumala ovšem výsledky, které toto „dění“ přináší – tedy co si žáci ze školy skutečně odnášejí. A upřímně řečeno: v názoru na to, jak vypadá kvalitní výuka, se často neshodneme ani my, pedagogičtí odborníci, mezi sebou. V situaci, kdy na mnoha školách neexistuje žádné objektivnější měření znalostí žáků, tak mohli být chváleni učitelé uplatňující sice módní, ale ne příliš efektivní metody práce.

Nejsme samozřejmě jedini, kdo se potýká s podobnými problémy. V mnoha zemích (od Spojených států přes Německo až po Egypt či Honduras) vsadili na reformu založenou na standardech. Podobné řešení se teď připravuje i u nás.

Jak přivolat štěstí a vyhnout se smůle

Jeho jádro lze shrnout jednoduše – všichni žáci by měli dosahovat určitých znalostí a schopností popsaných prostřednictvím standardů. A každému žákovi by měly být vytvořeny podmínky, které mu umožní jich dosáhnout. Jinými slovy jde v podstatě o snahu maximalizovat počet těch, kdo mají „šťěstí“ a minimalizovat počet dětí po-

stižených „smůlou“. Standard je prostě možné chápat také jako státní pokus přesnější vymezit to, na co má každý žák nárok, aby si ze školy odnesl.

V zahraniční praxi se takový plán obvykle realizuje tak, že školy dostanou na jedné straně poměrně velkou autonomii, ruku v ruce s tím však i povinnost poskytovat informace, které rodičům a zřizovateli umožňují poznat, jakých výsledků dosahuje. Zní to skvěle, jako všechno ostatní na světě to však samozřejmě má i své háčky. Budeme-li po školách chtít, aby o sobě zveřejňovali i negativní věci, nelze nezohledňovat rozdílnost žáků, kteří do nich chodí. Proti zavedení standardů u nás ale zaznívá především řada jiných námitek.

„Škola dnes připravuje děti na život ve světě, o němž vůbec nevíme, jak bude vypadat,“ zopakoval například v Orientaci mantru části pedagogických reformátorů Ondřej Botlík (viz LN 16. dubna 2011). Od podobných tezí je pak jen krok k názoru, že vlastně jediné, co škola dnes může dát dětem, je naučit je se učit či vyhledávat informace, protože učivo jako takové už je jen zastaralým souborem faktů nebo je rozvoj technologií brzy zastaralým učiní. Pokusy o přesnější specifikaci učiva pak prý jen konzervují muzeální podobu školy.

Ondřej Botlík však své tvrzení o nepoznatelnosti příštího prakticky vzápětí sám vyvrací. Cituje příklad: Představ si, že můžeš ve třídě dát každému žákovi libovolné kapesné. Může mít každý žák kapesné nižší, než je průměrné? Může se průměrné kapesné lišit od kapesného každého žáka? Tyto opravdu dobré otázky ukazují, že o světě, ve kterém budou naše děti žít, toho dokážeme říci s dostatečnou mírou jistoty velmi mnoho. Kromě pravd matematiky víme, že většina života na Zemi bude záviset na fotosyntetizujících zelených rostlinách. Bude platit zákon zachování energie. Sexualita bude zásadně

Jsou země, kde je naprosto nepřijatelná představa, že vyjde-li na určitou třídu špatný učitel (a takoví se vyskytují všude), pak ho děti budou mít celé čtyři roky, nebo dokonce pět let

”

ovlivňovat chování dospělých. Většina stránek života bohatého člověka se bude lišit od života chudáka. Umělecká díla i budoucím generacím dokážou říci o životě něco, co vědci nedovedou. A tak by se dalo pokračovat vlastně do nekonečna.

Barvoslepi

Předpovědi, jakého vzdělání bude v budoucnu potřeba, jsou často založeny na lineárních extrapolacích vybraných trendů, zatímco vůči jiným trendům bývají málo citlivé, či přímo slepé. Australská badatelka Jane Kenwayová v této souvislosti mluví o tom, že učivo, které jsme příliš úspěšně vyloučili ze školy na základě prognóz budoucnosti, se vrací jako strašidlo. „Strašení znamená návrat toho, co trvá, ale je ignorováno.“ Nás momentálně straší třeba klesající čtenářská gramotnost, již jsme zanedbali ve jménu jen vágně vymezené „kompetence ke komunikaci“ a podobných konstruktů.

Jednou ze slabin našich snah o reformu je černobílé myšlení. Rada učitelů si zafixova-

la falešnou dichotomii – buď budu žáky učit seznamy fakt, nebo je vybavím nespecifickými dovednostmi typu „vyhledávání informací“, „umění učit se“. Ve skutečnosti mezi těmito dvěma póly existuje i třetí cesta. Tou je učit žáky základní pojmové struktury oborů stojících za školními předměty. Ta totiž zpravidla přetrvává i dílčí změny a umožňuje zpracovávat nové informace.

Konkrétní příklad. Když jsme s kolegy na Pedagogické fakultě UK analyzovali otázky, s nimiž si v mezinárodních výzkumech TIMSS a PISA hodně našich dětí nevědělo rady, povšimli jsme si jedné věci. Celé skupinky úloh pro čtvrtáky se týkaly pojmů jako savec, energie, směr. Jejich opakovaný výskyt v testech naznačuje, že je mezinárodní týmy, které vytvářejí koncepci šetření, považují za důležitou součást vzdělávání už na prvním stupni. Mimochodem, vyskytoval se mezi nimi i Botlíkem uváděný „nadčasový“ koncept průměrné hodnoty. A patří sem i příklady uvedené výše – fotosyntéza, zákon zachování, dědičnost, ale i trh, rodina, svátek...

Že pojmy či kategorie různého stupně obecnosti vnáší řád do vesmíru jednotlivostí, vědí filosofové už od antiky. Moderní doba toto poznání obohatila studiem toho, jak složitě se pojmy utvářejí a proměňují v průběhu kognitivního vývoje dítěte, a také poukazem na sociální podmíněnost pojmové výbavy. Nedostatečná výbava pojmů (ale i faktickými znalostmi) znevýhodňuje zejména děti ze sociálně slabšího prostředí a může být pak velmi nesprávně a škodlivě zaměněna za deficit inteligence.

Dnes se tedy jako vrcholně aktuální opět jeví zdánlivě prostý úkol: zajistit, že ve standardech a testech budou správné (důležité) pojmy ve správném pořadí – že se děti budou učit o věcech tehdy, když jsou připraveny je pochopit. I když se z ostrých debat v médiích zdá, že různí pedagogičtí odbor-

níci se na potřebách českého školství neshodnou, tady by se snad většinou shodnout mohli. Základní vzdělávání by mělo klást důraz na malý počet oborových pojmů a vztahů, které by ale měly být probírány do hloubky a opakovaně ilustrovány na různých konkrétních příkladech. Tak třeba české děti mají problém s pojmem energie, když je použit v biologii, protože ho znají spíše v kontextu fyziky. Zjednodušeně: je jim blízká myšlenka ochrany různých ekosystémů, ale nerozumí jejich fungování, třeba tokům energie v nich.

Porozumění základním pojmům a metodám práce jednotlivých školních předmětů není nahraditelné ani obecnými klíčovými dovednostmi, ani zbrklou integrací těchto předmětů.

K čemu byli Napoleonovi sourozenci

Dalo by se skončit obvyklým závěrem, že školy děti neučí většinou rozumět. Ale situace je složitější.

V osmém ročníku jedné docela úspěšné české školy jsme v rámci terénního výzkumu viděli hodinu dějepisu, která nebyla pro dnešní situaci zcela netypická. Žáci ve skupinách minulou hodinu vyhledávali informace o životě a době Napoleona Bonaparta. Dnes děvčata z jedné skupiny předčítají ze svého úkolu. Slyšíme seznam Napoleonových sourozenců a jejich biografická data píšou na tabuli. Josef (1768–1844), Lucien (1775–1840), Marie Anna (1777–1820), Ludvík (1778–1846)... Učitelka: „Já po vás ta jména nechci. Sice zasáhli do dějin, ale nemůžeme si pamatovat všechno.“ Dívky se nedají vyrušit a pokračují Paulina (1780–1825), Karolína (1782–1839), Jerome (1784–1860). Podobný boj o detaily, které žáci čtou, píšou na tabuli a zaznamenávají do sešitů, probíhá při prezentaci prakticky každé skupiny. Daniel zapisuje na tabuli: Korsika – 8 tisíc km². Dějepisárka: „Je to pro nás podstatná informace? Pro nás do závorky, to si nebudeme pamatovat.“ Učitelka se snaží každou skupinu i celou třídu vést od faktů k pochopení významu, k hodnocení informací. Ptá se: „Proč bylo významné, že měl Napoleon hodně sourozenců?“ Vojta: „Mohl je dát do vlády.“ Učitelka: „Dosazoval je do ovládnutých území.“

Předpovědi, jakého typu vzdělání bude v budoucnu potřeba, jsou často založeny na pouhém protahování vybraných současných trendů, zatímco vůči jiným bývají málo citlivé, či přímo slepé

”

Zda se výuka zaměřuje na zapamatování faktů, nebo pochopení pojmů, osvojení dovedností či pochopení souvislostí, nezávisí (jen) na rozhodnutí konkrétního učitele. Žáci jsou spoluautory pojetí hodiny, učiva. Když přicházejí na druhý stupeň nebo na střední školu, mají již vytvořenou představu o vzdělávání. Právě oni nebo jejich rodiče si často vědomě nebo nevědomě vynucují, aby se výuka zaměřovala na učivo, které se dá pamětně naučit, tedy na fakta. Právě žáci pak často hájí hranice tradičních předmětů a nechtějí být „mateni“ propojováním pojmů z různých tematických oblastí.

Až budeme vědět...

Učitelé sami nemohou změnit pojetí vzdělávání. Dobře formulovaná kritéria hodnocení prostřednictvím standardů jim mohou pomoci. Zahraniční zkušenosti ukazují, že hledání optimálního středu mezi tradičním učivem a radikální změnou se obvykle nepodaří napoprvé. Teprve testy rozsáhlých vzorků žáků ukáží, co vlastně české děti umějí a co ne. Jen na základě rozboru takovýchto výsledků budeme schopni dále precizovat formulace, a hlavně náročnost standardů.

A až budeme vědět, kolik žáků standardů dokáže dosáhnout, začne nejtěžší kus práce: najít způsob, jak pomoci těm ostatním, aby ze školy odcházeli dostatečně vybaveni pro to, co je čeká.

Autor je výzkumným pracovníkem Pedagogické fakulty UK, podílí se na tvorbě standardů pro základní vzdělávání. Text vznikl v rámci projektu Studie a analýzy OP VK I.

U tabule. Jakou známku asi dostala? Co si s sebou nakonec ze školy odnesla? A co si odnesou ti, kteří tam chodí dnes?

FOTO ČTK